

DISKURS O DRUŠTVENIM NORMAMA I SOCIJALNOJ KONTROLI

DISCUSSION ON SOCIAL NORMS AND SOCIAL CONTROL

Pregledni znanstveni članak

Prof. dr. Nevzet Veladžić*

Pred. VŠ Mirzo Selimić*

Sažetak

Svaka kultura sadrži velik broj smjernica koje upravljaju ponašanjem u određenim situacijama. Takve smjenice nazivmo norme. Uspostava pravila nerazdvojni je dio kulture jednog društva, a poznavanje i poštivanje pravila i normi ponašanja sastavni je dio čovjekovog identiteta. Što je određena društvena zajednica razvijenija, utoliko ona ima izgrađenija pravila i norme ponašanja. Suvremena društva imaju različite forme normiranja društvenog života, a u kontekstu socijalne sigurnosti i stabilnosti najznačajnije su: običaj, pravo, moral, tradicija i religija. Iako svaka od navedenih formi ima svoje autonomno značenje i ulogu, nijednu od njih ne možemo promatrati izolirano i neovisno o drugim oblicima normiranja. U tom svjetlu, prema Kantu, religija je izvor 'morala dužnosti', ali i bitno utjecala na stvaranje običaja i navika koje svoje korijene crpe iz religije. Ovaj rad zapravo tematizira izvore društvenih normi, njihov opseg i značenje za socijalnu sigurnost i stabilnost unutar određene društvene zajednice.

Ključne riječi: norma, običaj, pravo, pravda, moral, sankcija, socijalna stabilnost, društvo.

Abstract

Each culture contains a large number of guidelines that guide behavior in certain situations. Such terms are called norms. Establishing the rules is an inseparable part of the culture of a society, and knowing and respecting rules and norms of behavior is an integral part of man's identity. What a certain social community is more developed, so that it has more developed rules and norms of behavior. Contemporary societies have different forms of normative social life, and in the context of social security and stability the most significant are: custom, law, morality, tradition and religion. Although each of these forms has its own autonomous meaning and

---

* Pravni fakultet, Univerzitet u Bihaću, e-mail: nevzet2005@yahoo.com

* Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: mirzo.s@hotmail.com

role, none of them can be observed isolated and unavoidable about other forms of normation. In this light, according to Kant, religion is the source of 'duty morality' but also has a major influence on the creation of customs and habits rooted in religion. This paper actually focuses on sources of social norms, their scope and significance for social security and stability within a particular social community.

Key words: norms, custom, right, justice, morality, sanction, social stability, society.

1. NORME I REGULIRANJE DRUŠTVENIH ODNOSA

Temeljna karakteristika svakog društva je da unutar sebe izgrađuje dva vida složene stvarnosti. To su *konfliktni* i *kooperativni odnosi*. U prvim dolaze do izražaja sukobi, a u drugim suradnja između ljudi ili društvenih grupa. Društvena norma je *“pravilo, propis za ponašanje i djelovanje ljudi u društvu i društvenim grupama i grupa među sobom”* (Kregar, 2004.). Ona predviđa različite sadržaje oblike ponašanja, bilo da je riječ o naredbi, zabrani, preporuci, dozvoli i slično. Ako je prvobitno ljudsko društvo bilo takvo da je u njemu vladalo stanje *“borbe svih protiv svih”* u kome je dominiralo pravo jačeg, takvo stanje nije odgovaralo daljem razvoju društva. Ma koliko je čovjek po prirodi i egoistično biće, ipak u većini ljudi prevladavaju unutarnji motivi humanizma, pravde i ravnopravnosti. Normalno bi bilo da takvi isti odnosi prevladavaju i među društvenim grupama, a pogotovo narodima, nacijama, državama i društvima. Takvo ponašanje i odnos imanentan je prirodi čovjeka. Međutim, „u svakoj društvenoj grupi, u svakoj sredini i u svakom vremenu, postoje i takvi pojedinci, društvene grupe, narodi, nacije i države, što su naklonjeni anarhističkom konfliktnom ponašanju, ugrožavanju imovine, osvajanju teritorija, narušavanju građanskih i uopće ljudskih prava, izazivanju ratova, i drugim oblicima ponašanja koja ugrožavaju same temelje ljudske zajednice“ (Kukić, 2007). Ukoliko društvo ne bi reagiralo, takva ponašanja vremenom bi prešla u bezvlašće, odnosno ponovo bi nastalo stanje potpunog nereda i haosa, a individualni i društveni život bi poprimio oblike haotičnog kretanja, što bi u osnovi značilo nazadovanje zajednice.

Potrebe za reguliranjem društvenih odnosa i usmjeravanjem individualnog, grupnog i društvenog ponašanja, putem državne sile, odnosno pomoću različitih društvenih normi i pravila ponašanja koja važe za sve, proizlazi iz želje ali i potrebe da se uspostave harmonični društveni odnosi koji su pretpostavka stabilan i progresivan razvoj društva. Samo u ovakvom društvenom ambijentu mogu se ostvariti individualna prava i slobode kao i

organizacija čovjekove egzistencije na ravni ljudskog dostojanstva. Uspostava pravila i normi ponašanja temeljno je obilježje ljudske civilizacije.

„Uspostava pravila nerazdvojni je dio kulture jednog društva, a poznavanje i poštivanje pravila i normi ponašanja sastavni je dio čovjekove kulture i identiteta“ (Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005.). Čak i najprimitivnije ljudske zajednice, kakve se i danas mogu pronaći u nerazvijenim krajevima, što su ostali izvan domašaja ljudske civilizacije, imaju izgrađena izvjesna pravila međusobnog odnosa pojedinaca i društvenih grupa. Što je određena društvena zajednica razvijenija, utoliko ona ima izgrađenija pravila i norme ponašanja. Zato je izgrađenost ovih pravila, jedan od relevantnih indikatora dostignute razine kulturnog razvoja jednog društva.

Naravno, izgrađenost pravila i normi nije jedini indikator kulture pojedinca, grupe ili društva, već se ona cijeni i po tome koliko se ta pravila i norme poštuju, odnosno koliki je stepen njihove provedbe. Ako se pravila i norme ne poštuju, odnosno ako imamo stanje u kojem su pojedinci iznad norme, da nekažnjeno krše propisane društvene norme, onda je to jedan od indikatora niske kulturne razine društva. U kulturno razvijenim društvima dominiraju kulturno razvijene individue, koje se dobrovoljno i bez ikakve prisile ponašaju u skladu sa izgrađenim društvenim pravilima. Odstupanja od pravila, međutim, postoje u svim društvima i ona su najčešće sankcionirana, tako da se prema počiniocima primjenjuju blaže ili strožije kazne, zavisno od težine prekršaja i vrste društvenih normi.

Današnja suvremena društva imaju izgrađene različite forme normiranja društvenog života. Oni se u osnovi mogu podijeliti na tehnička i društvena pravila. U okviru društvenih pravila najvažniji su: *običaj, pravo i moral*.

2. OBIČAJ I NAVIKE

Običaj i navike se ubrajaju u društvena pravila koja za razliku od prava i morala (koji mogu da važe kako za lokalno tako i za globalno društvo), uglavnom se odnose na lokalnu zajednicu i pojedince. To ipak ne znači, da kao izuzetak, neki običaj ne može imati globalno značenje na razini naroda, nacije, regije i slično. Na primjer, dugotrajnim ponavljanjem neki religijski običaji postaju tradicionalni za cijeli narod koji prihvata određenu religiju.

Običaj je poslije prava i morala, treći po snazi sistem društvenih normi. Cijeneći visoko običaj i običajne norme, ljudi u lokalnim zajednicama često su spremni žrtvovati mnogo što, nego običaj. *Običaj i običajne norme nastaju u određenim lokalnim sredinama dugotrajnim ponavljanjem nekog lokalnog obreda, navike, ili drugog specifičnog ponašanja ljudi i to sve dok ono ne pređe u tradiciju i dok ga ljudi ne prihvate kao svoju obvezu* (Kukić,

2004). Zato običaj i crpi svoju snagu iz dugotrajnog ponavljanja. Običaji najčešće sadrže težnju određene sredine da sačuva sjećanje na neki događaj, neki visoko cijenjeni blagdan, način obilježavanja neke proslave ili tradicije. Dobra je strana običaja upravo što doprinosi očuvanju lokalne tradicije i dobrih navika. Međutim, on ima i negativnu stranu, a to je što vremenom postoje konzervativan i ne uklapa se u društvene promjene.

Navike su mnogo više obilježja individue, nego grupe. Nastaju također dugotrajnim ponavljanjem određenog ponašanja, dotle dok ono ne postane navika bez koje se više ne može. Ljudi navikli na određeno ustaljeno ponašanje, teško mijenjaju stečene navike. Svaki takav zahtjev, bez obzira čime je uvjetovan dovodi do frustracija, otpora ili narušavanja osobnog komoditeta. Na primjer, navika pušenja ili konzumiranje alkohola, iako štetna za zdravlje i porodični budžet, vremenom postaje nešto bez čega se prosto ne može i čega se vrlo teško odriče.

Sankcije za odstupanje od običaja i navika u pravilu nisu stroge, već se najčešće radi preziru sredine. Međutim, plemenski običaji nekih naroda, kao što je podneblje istočno-azijskih zemalja, imaju veću snagu od pravnih normi, a sankcije su mnogo rigoroznije od onih koje propisuje pravo.

3. PRAVO I PRAVNE NORME

Pravo se najčešće definira kao „sistem normi koje donosi i provodi država“ (Weber, 1999). Pravo je doista čitav jedan sistem normi kojima se regulira pravni položaj čovjeka u društvu, ali i položaj raznih društvenih grupa i institucija. Budući položaj u društvu zavisi od međusobnih odnosa ljudi, te pravo ustvari regulira najvažnije društvene odnose. Tako, na primjer, Ustavom (ustavno pravo) kao osnovnim pravnim i političkim aktom jedne zemlje reguliraju se najzančajniji odnosi u jednoj državi, kao i zaštita zdravlja, života i dostojanstva čovjeka i građanina. *Krivično pravo* regulira radnje upravljene protiv osnovnih vrijednosti jednog društva, *građansko pravo* regulira građanska prava i slobode, *obligaciono pravo* odnose među ljudima, *privredno pravo* odnose među privrednim subjektima, dok radno pravo regulira radne odnose, itd.

Od svog postanka pravo pokušava obuhvatiti i normirati sve relevantne društvene odnose i procese. Međutim, društveni život je u tolikoj mjeri bogat, da pravo u tome samo djelimično uspijeva. Niti se može sve što se događa u jednom društvu predviđati i normirati, niti za to ima potrebe. Ne samo radi toga što postoje i drugi društveni propisi, kao moral, običaj, i ostali, nego i zato što hiperprodukcija pravnih normi i akata dovodi do prezasićenosti normi, tako da pravo počinje sputavati inicijativu i kreaciju individua, društvenih grupa i institucija. Druga, ne manje važna posljedica je u tome da i samo pravo postaje neučinkovito, jer dolazi do kolizije normi,

sukobljavanja ovlasti, te nepoznavanja i nepridržavanja pravnih normi. I to, ne samo od strane građana, već i od pravnih stručnjaka. Masovno narušavanje pravnih normi i neefikasnosti pravnog sistema, redovne su popratne pojave prenormiranosti društvenih odnosa.

Sa sociološkog stajališta značajan je i *odnos prava i pravde*. Pravda, je „pojam kojim se označava opći cilj“ (Habermas, 1994), što se u pravnom sistemu nekoga društva nastoji postići ostvarenjem pravnih propisa. Koliko su još stari grčki mislioci držali do pravde i pravednosti, pokazuje nam i slijedeća misao iz Platonove „Države“: „... *budemo li mene slušali, držat ćemo da je duša besmrtna i da može podnositi sva zla, sva dobra, pa ćemo se uvijek držati puta prema gore i pravednost ćemo razumno i na svaki način izvršavati, da budemo mili i sami sebi i bogovima, i dok smo ovdje i kada budemo dobivali nagrade za pravednost, kao pobjednici što naokolo kupe nagrade, da budemo sretni i ovdje i na putovanju od tisuću godina, koje smo pripovijedali.*”

Taj opći cilj nije u svakom društvu jednako operacionaliziran, niti konkretno definiran. On se ustvari najlakše i najbolje razumije kroz primjenu osnovnih principa prava o jednakosti svih ljudi pred zakonom bez obzira na imovno stanje, rasnu ili vjersku pripadnost. Zatim kroz samostalnost i neprikosновенost suda u donošenju sudskih odluka, te drugim principima kojima se osigurava pravni položaj čovjeka u društvu i humanizam u primjeni pravnih normi i sankcija.

Pravda, je ustvari, ideal kojem teži određeni pravni sistem, ali ideal koji on u pravilu nikada ne dostiže. Pravo nastoji da se što više približi pravdi, ali između njih uvijek postoji određeni raskorak. Zato se često događa da je nešto riješeno u skladu sa pravom, a da ipak nije odlučeno pravedno. *Zadovoljeno je pravo, ali nije i pravda*. Idealno bi bilo da se pravda i pravo poklapaju, a realno se može težiti da se pravo što više približi pravdi i da raskorak bude što manji.

Klasni karakter prava doprinosi povećanju raskoraku između prava i pravde. U svim društvima klasnog karaktera i klasne strukture, nastoji vladajuća klasa (kasta, elita, sloj) da u pravo ugradi ostvarenje svojih, a ne narodnih interesa i ciljeva. Pošto su to u pravilu, njeni parcijalni, a ne i univerzalni opće društveni interesi, ta težnja kao preferiranju parcijalnih klasnih interesa neminovno dovodi do raskoraka između prava i pravde, pa se onda može govoriti, ne o narodnoj, nego o klasnoj pravdi, kao izrazu volje vladajuće klase odnosno druge društvene grupe. Pravda je, svakako stabilizirajući faktor društvenih odnosa i samog društva. O porijeklu i suštini prava u znanosti su se javile različite teorije. Ugovorna teorija objašnjava da je pravo rezultat društvenog ugovora ljudi da utvrde pravila ponašanja koja važe za sve, i koja garantira država kao zajednički organ. Teološka teorija objašnjava pravo nadnaravnim razlozima, odnosno kao rezultat djelovanja

više sile i izraz Božje volje. Realistička teorija objašnjava da država putem prava štiti interese ljudi u kom cilju je dozvoljena upotreba sile.

4. ODNOS PRAVA I MORALA

Pitanje odnosa prava i morala dosta je tretirano u sociologiji. Između njih postoje određene sličnosti, u smislu da i jedno i drugo spadaju u društvene propise, da posjeduju svoje norme i sankcije, te da među njima postoji međusobna interakcija. I to tako što državne norme mogu postati pravnim, i obrnuto. Na primjer, „kada država želi neku moralnu vrijednost zaštititi i osigurati svojom prinudom, onda je ona unosi u zakon, te predviđa i primjenjuje sankciju, za slučaj njenog narušavanja. I obrnuto, kada država procijeni kako su prestali razlozi da ona svojim autoritetom štiti neku vrijednost, pošto se građani i sami dobrovoljno ponašaju po toj normi, ona prepušta moralu, da regulira dati društveni odnos“ (Kukić, 2004). Tako pravna norma postaje moralna. Razlike su u tome što je pravo sistem pisanih normi, dok je moral sistem nepisanih pravila o ponašanju. Nadalje, moral je mnogo stariji jer je postojao još u pretklasnom društvu, dok se postanak prava važe za postanak države i pisma. Pravo je sistem normi koje država prinudno nameće, dok moralne norme nisu nametnute od strane države, odnosno one su općeprihvaćeni društveni propisi.

Sociolozi morala marksističke orijentacije zagovaraju proces odumiranja države i prava. Oni stoje na stajalištu o nužnosti odumiranja države i prava, tako što „u procesu izgradnje socijalizma, a naročito u procesu prijelaza u komunizam, moć pravnih normi sve više slabi, a jača moć moralnih normi“, pa prema tome u komunizmu „nestaje potpuno pravnih normi, a ostaju samo moralne norme.“ Pravo se postepeno transformira u moral, sve do svog konačnog samonegiranja. Rekli bismo, tipična utopistička postavka.

Ako su država i pravo jedno od relevantnih civilizacijskih dostignuća, teško je realno zamisliti društvo koje bi bilo sazdan samo na moralu i moralnim normama, a da bi istovremeno skladno funkcioniralo. Zato se čini da će teorija o odumiranju države i prava biti još jedna od utopističkih zabluda određenih „sanjara“ o 'idealnoj državi'. U današnjem suvremenom društvu ona je više socijal-utopistička ideja, nego realan društveni zahtjev. Pravo i pravni sistem, izraz su objektivne volje zakonodavca i civilizacijsko su dostignuće na uređivanju društvenih odnosa.

5. MORAL I ETIKA

5.1. *Pojam etike i njen odnos spram države*

Proučavanjem morala sa filozofskog stajališta bavi se etika, kao posebna filozofska disciplina. Sa sociološkog stajališta to čini sociologija morala. Pored toga pod etikom se razumije i skup načela i pravila koje postavlja neka zajednica ili pojedinac i prema kojima se ljudski postupci ocjenjuju kao dobri ili loši. Pojam etike ima dvojako značenje. U jednom smislu to je posebna filozofska disciplina, a u drugom to je ukupnost načela, normi i pravila o ponašanju ljudi što ih uspostavlja neka zajednica, ili društvo za svoje članove, i prema kojima vrši moralno prosuđivanje njihovog ponašanja. Osnovno pitanje na kome je došlo do sporenja između filozofa moralista i sociologa jeste pitanje porijekla morala i moralnog života. Da li je on isključivo vezan za individuu, ili je moral i moralni život društvena pojava, koja je uvjetovana ne samo individualnim već i društvenim uvjetima života. “Čak i u današnje doba velika većina filozofa - moralista sklona je vjerovanju da je moralni život isključivo vezan za individualnu svijest, uz unutrašnji život čovjekov, uz 'savjest'. Što se sociologa tiče, oni nisu nikada sumnjali u veoma tijesnu povezanost između moralnog i društvenog života, što je kod većine društvenih teoretičara prihvatljivo stajalište.

Sušтина nesuglasica je u tome što sociolozi ne osporavaju ulogu individue u nastajanju moralnih normi i odvijanju moralnog života. Za sociologe ta činjenica nije sporna. Sporno je nastojanje filozofa moralista da moralu i moralnom životu ospore svaki karakter društvenosti, kao da je pojedinac svijet za sebe i sam sebi propisuje moralne obzire prema svojim unutarnjim osjećanjima i svojoj individualnoj svijesti. Značilo bi to da se individua rađa kao moralno izgrađena i formirana ličnost, i da se u moralnom postupanju isključivo rukovodi svojim urođenim i naslijeđenim moralnim postulatima. Da svaka individua izgrađuje i svoj individualni moral, prerađujući individualne norme drugih ljudi i društvene norme sredine u kojoj živi, za sociologe nije sporno. Međutim, osporavati svaki značaj društvenog karakteru morala i moralnog života i svoditi ga na individuum, jednako bi bilo kao u sociologiji tvrditi da čovjek nije društveno biće i da je njegov život strogo individualnog karaktera. Da je on bez ikakve veze sa drugim ljudima. Pošto je očito da to nije tako, već da je čovjek uvijek individualno, ali istovremeno i društveno biće, te je svaka jednostranost i isključivost znanstveno neprihvatljiva (Habermas, 1994).

Čovjek kao pojedinac jeste po prirodi moralno biće, ali on se samo rađa sa određenim moralnim predispozicijama. One se, međutim, dalje razvijaju u društvenim procesima putem njegove socijalizacije, pod utjecajem ranije već nastalog grupnog i društvenog morala. Moral i moralni

život čine jedinstvo individualnog, grupnog i društvenog morala. Jer, “na moral, na svim njegovim razinama, uvijek se nailazi isključivo u zavisnosti od društvenih uvjeta.” Pa i kada ga promatramo na individualnom ili grupnom planu, moral uvijek ima društveni karakter. Suštinu i sadržaj morala određuje društvo, a ne pojedinac. Kada pojedinac ne bi imao prirodne moralne predispozicije, onda on ne bi mogao ni prihvatiti moral i moralni život sredine i društva. S druge strane promatrano, ako bi pojedinac i njegova individualna svijest bili izvorom morala i moralnog života, nepotreban bi bio bilo kakav napor porodice i društva za moralni odgoj i socijalizaciju ličnosti. Zato moral i moralni život čine jedinstvo individualnog, grupnog i društvenog morala.

Odnos pravne države i etike, također je relevantno pitanje. Država ima mnogo razloga unapređivati i štititi etiku i moral, jer kada građani uvažavaju moralne norme i država bolje funkcioniše. Ali, pošto država nastaje i egzistira na uporabi sile radi postizanja političkih ciljeva, a pravna je država vrlo često legalizacija takvih nastojanja, onda njen odnos prema etici i moralu ne treba idealizirati. Jer postizanje određenog političkog cilja po svaku cijenu u praksi često podrazumijeva manje ili više izražen makijavelistički pristup. Cilj se nastoji realizirati uz uporabu svih sredstava. Postupajući pragmatično, pravna država u ostvarivanju tih ciljeva ponekad prenapreže i same zakone, dolazeći u koliziju sa pravnim sistemom i izlazeći van dozvoljenih okvira, uz podršku dominantnih vladajućih grupa, ona tada pogotovo narušava moral i moralne norme. U specifičnim okolnostima, kakvim obiluju naročito krizna i ratna vremena, svako pozivanje na moral u odnosu na postavljene političke ciljeve u praksi se često označava kao puko moraliziranje, pogotovo ako su ugroženi neki temeljni politički interesi vladajuće stranke i države. U državnoj politici, rukovodenoj racionalnim pragmatičnim interesima, vrlo često je malo mjesta za moral i moralne norme.

Promatrano sa izloženog stajališta, proizašlo bi da se pravna država, politika i etika međusobno isključuju. Najbolji primjer za to jesu ratovi. Ako bi se države što ih započinju i vode, rukovodile etikom i etičkim principima, do rata i upotrebe sile u međusobnim odnosima nikada ne bi došlo. Ovo, međutim, ne znači da se pravna država i etika uvijek i potpuno isključuju.

Čak i u ratnim uvjetima postoje međunarodno verificirane moralne norme međusobnog odnošenja i humanističkog postupanja, kakva je zabrana ubijanja civilnog stanovništva, humano postupanje prema zarobljenicima, i slično (Kukić, 2004). Ako je to tako u uvjetima rata, onda pogotovo u mirnodopskim uvjetima, etički principi i moralne norme imaju mjesta u pravnoj državi i ona je obavezna da ih primjenjuje.

Pravna država, ne samo da se treba u praksi pridržavati etike i moralnih pravila, već ona treba nastojati u cjelokupan obrazovni sistem društva unijeti

programske sadržaje odgoja i obrazovanja u duhu etike i etičkih principa. Društvena uloga etike i morala naročito se povećava u vrijeme radikalnih društvenih promjena u kojima nastaju novi društveni odnosi i kada se temeljito mijenja dotadašnji sistem vrijednosti te su neke norme prevaziđene i suvišne.

Kao filozofska teorija o moralu, etika uvijek dolazi u prvi plan interesiranja mislilaca u periodima prijelaza iz jednog načina života u drugi, kada se na stari način ljudi više ne mogu odnositi među sobom, a novi oblici etosa nisu ni tako jasni ni tako pouzdani kao ranije.

5.2. *Moral i moralne norme*

Moral je takav sistem društvenih normi u kome su «obuhvaćeni oni propisi društvenog ponašanja koji određuju koja je vrsta ponašanja prihvatljiva i dobra, a koja je neprikladna i loša iz ugla dotične društvene grupe, ali i sa stajališta globalnog društva, odnosno društvene zajednice kao cjeline. Postoje brojne definicije morala od strane teoretičara, međutim jedna od najprihvatljivijih je ona koja definira moral kao *vrijednosno procjenjivanje ljudskih postupaka i ponašanja kao dobrih ili loših*. U redukcionističkom smislu, moral je razlikovanje dobra od zla. Budući da gotovo svaka društvena grupa, odnosno zajednica ljudi, ima različite predodžbe o tom što je dobro a što zlo, o pitanju suštine morala nemamo potpunu suglasnost kako među pojedincima tako i među društvenim grupama. Uzmimo primjer, ako je interes jednog naroda ili nacije da osvoji teritorij druge, i da pri tome upotrebljava silu i vodi rat, onda je to za ovu grupu dobro, sve dok ima izgleda na pobjedu, dok je to za drugu zlo. U istom smislu, eksploatacija pripadnika jedne od strane pripadnika druge grupe moralna je sa stajališta prve, a u očima druge to je amoralna. Čovjek je i po prirodi moralno biće, ali je moral prvenstveno društvena i društveno uvjetovana pojava. Pozitivni sadržaj morala rađa se iz društvenih potreba i razumijeva se samo u odnosu na njih.

Relativnost morala zavisna je od društvenih uvjeta života, kao i vremena u kome djeluju određene moralne norme (Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005). Nešto što u jednom vremenu egzistira u duhu vladajućeg morala, u nekom drugom vremenu i promijenjenim društvenim uvjetima, može biti sa stajališta vladajućeg morala neopravdano i osuđivano. Prema tome, relativnost morala proističe i iz njegove promjenljivosti, jer se moralne norme i moral općenito vremenom mijenjaju i doživljavaju radikalne transformacije.

U vezi sa promjenljivošću, postavlja se pitanje postojanosti morala. *Ima li u moralu trajnih konstanti? Postoji li i da li je uopće moguće općevječanjski moral?* Odgovor na ovo pitanje ovisi od toga da li postoji

neki općevažeci sistem vrijednosti. Čini se da ima svoju osnovu teza da se, pored svih razlika, postepeno konstituira jedan općečovječanski moral, kao sistem općevažecih moralnih normi, kojim ljudsko društvo štiti one osnovne vrijednosti u kojima se iskazuje humanizam međusobnog odnosa ljudi. Iako od jednog do drugog društva nailazimo na razlike u nijansama oko sistema vrijednosti, ipak u toj domeni *postoje određene zajedničke konstante*. Tako su sloboda, mir, poštenje, hrabrost, dobrota, ljubav, humanizam radinost, rodoljublje, patriotizam, ljudski život i dostojanstvo, vrijednosti koje su cijenjene u svakoj ljudskoj zajednici. Iako u svakoj kulturi postoje sadržajne razlike pojedinih vrijednosti kao što su sloboda, poštenje, mir i drugo. Na primjer, mir je univerzalna vrijednost za sve ljude i sva društva, ali samo kao alternativa ratu i pretpostavka slobodi. Međutim, svaki porobljeni narod će radije izabrati oslobodilački rat nego mir u ropstvu i neslobodi. Zbog toga takve univerzalne vrijednosti valja razumijevati u relativnom smislu. Kao što nema apsolutne istine, tako nema ni apsolutne etičke vrijednosti što važi za sve uvjete, svako društvo i sva vremena.

Prethodno istaknute vrijednosti samo su neke iz mnoštva drugih općeljudskih vrijednosti i normi ponašanja. Sve što pojedinac čini u cilju njihove afirmacije i zaštite, dobro je za svaku zajednicu. Zato su te vrijednosti i norme osnova općeljudskog morala. Tim prije što se postojanje trajnih i zajedničkih elemenata morala može zaključiti već i iz činjenica što su ljudi uvijek živjeli u zajednicama, a nikakva zajednica ne može postojati, a da ne stvori neke elementarne norme i da te norme njeni članovi ne smatraju za sebe obavezujućima u međuljudskim odnosima. Iz istih razloga promjene morala najčešće idu u pravcu zadržavanja i daljeg obogaćivanja onih moralnih normi i vrijednosti koje su rezultat cjelokupnog ljudskog iskustva i zajedničkog života ljudi.

Pošto je moral, za razliku od prava, sistem nepisanih pravila ponašanja, koje uspostavlja i izgrađuje neorganizirano društvo, to je svaki pokušaj pisanja moralnog kodeksa, kao sistema pisanih normi, pretrpio određeni neuspjeh. Budući da moral nije sistem pisanih normi, upoznavanje i prihvaćanje morala određene sredine, grupe ili datog društva, postiže se učenjem u procesu socijalizacije svake ličnosti. Pojmovi dobra i zla su također relativni, pa nešto što je za jednog čovjeka dobro, za drugog može biti loše i obrnuto. Tako je pobjeda u ratu dobro za pobjedničku, a zlo za poraženu stranu. Međutim, mi u principu znamo da je u pravilu svako djelovanje na štetu čovjeka ili zajednice zlo. Raditi za dobrobit čovjeka i društva, u pravilu je univerzalno dobro. Zato se u porodici, školi i svakoj društvenoj sredini djeca od najmlađih dana hrabre i stimuliraju da čine ono što je dobro. S druge strane, zabranjuje im se i na svaki način onemogućava činiti ono što je zlo i što ide na štetu drugih ljudi. Na taj način postiže se učenje morala i moralnih normi, iako moral nije napisani pravilnik ili zakon.

Moral obično ima tri elementa: *moralna norma*, *moralni sud* i *moralna sankcija*. Moralna norma sadrži pravilo kako se treba ponašati u duhu vladajućeg morala. Moralni sud je prosuđivanje članova zajednice o nečijem činjenju ili nečinjenju i zauzimanjem pozitivnog ili negativnog stava o tom pitanju. Dok treći element, moralna sankcija je kazna koju članovi društvene grupe, sredina ili zajednica izriču prema pojedincu ili grupi za radnje i ponašanje suprotna vladajućem moralu.

Moral može biti *individualni*, *grupni* ili *društveni*. Individualnost morala ogleda se u činjenici da svaki pojedinac ima moralne norme. U skladu sa svojim unutarnjim ubjeđenjem, on neke usvaja, druge preoblikuje, treće potpuno odbacuje. Zato se i dešava da pojedinci, odrasli u istoj obitelji, istoj sredini i istom društvu, nisu istih moralnih nazora. Tako je isto sa određenim društvenim grupama. Od moralne izgrađenosti pojedinca i njegove moralne postojanosti, uveliko zavise moralne karakteristike društvenih grupa i zajednica.

Zato neka društva, narodi ili zajednice pokazuju veći stepen moralne čvrstine i postojanosti, za razliku od drugih. Od toga uveliko zavisi i funkcioniranje države i pravnog sistema, jer moralno labilni pojedinci koji su skloni kršenju opće prihvaćenih moralnih normi pokazuju isti odnos prema pravu i pravnim normama (Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005.). Što je u jednoj sredini ili društvu veći stepen odstupanja od važećeg morala, utoliko su država i pravo manje djelotvorni. Kriza morala je prateća društvena pojava koja je karakteristična za svakog pojedinca, grupu ili društvo. Uzroci moralne krize jednog društva višestruki, ali ovdje ćemo izdvojiti najčešće uzročnike:

1. Opća kriza društva (ekonomska, politička, socijalna i druga) redovito se ispoljava tako što uzrokuje i moralnu krizu. Ne može jedno društvo biti u totalnoj i sveopćoj društvenoj krizi, a da ostane moralno postojano i stabilno. Dakle, sveopća kriza datog društva, nužno se ispoljava i kao kriza morala. S druge strane, moralna kriza može i u pravilu djeluje tako da pospješuje opće društvenu krizu. Ona je ponekad njena prethodnica, a uvijek redovita pratilja. Isto tako izlazak iz moralne krize može biti vjesnik izlaska iz sveopće društvene krize.
2. Stvaranje dvostrukog morala u društvu. Pojednostavljeno, dvostruki moral je ako pojedinac na društvenom planu ispoljava shvaćanje da se može jedno govoriti, drugo misliti i raditi te takvu vrstu ponašanja smatra prihvatljivim, odnosno da ima jedno objašnjenje i mjerilo za svoje, a drugo za tuđe ponašanje; da ono što čini moj narod ili nacija, to ne mogu da čine drugi; da imam jedan kriterij za vrednovanje svojih postupaka i postupaka svojih prijatelja ili sunarodnjaka u odnosu na moralne i pravne norme, a drugi za sve ostale.

3. Odbacivanje starih i nepostojanje novih moralnih pravila ponašanja. Moral je dinamička kategorija i vremenom dolazi do odbacivanju prevaziđenih moralnih normi, a nerijetko se javlja određeni vakuum uslijed nedostatka novih, što čine da u tom nepopunjenom prostoru bude poljuljan i opći sistem vrijednosti, pa se onda i takve vrijednosti, kao što su: poštenje, iskrenost, hrabrost, požrtvovanost, skromnost i sl. smatraju gotovo prevaziđenim kategorijama ili karakternom osobinom naivnih pojedinaca.

U svijetlu prethodne elaboracije može se izvesti logičan zaključak da se suvremeno društvo „suočava i proživljava duboku moralnu krizu“. U relativno kratkom vremenu desile su se krupne promjene u okviru naših društava, brzinom i razmjerima koje se u historiji rijetko dešavaju, ona su se oslobodila temeljnih vrijednosnih supstancija. Uslijed toga moral koji odgovara tome društvenom tipu je opao, ali pri tome se drugi nije razvio dovoljno brzo da bi ispunio prazninu koju je prvi ostavio u našim svijestima. Naša vjera je pokolebana, tradicija je izgubila svoj utjecaj, individualno rasuđivanje je streslo jaram kolektivnog rasuđivanja.

Moralni fenomen u tolikoj mjeri je preokupacija interesiranja suvremene sociologije da se u njenim okvirima razvila posebna sociološka disciplina - sociologija morala, koja nastoji poučavati i objašnjavati ne samo pojedine moralne pojave, principe i pravila, već i moral u cjelini. Tim prije što “nema naroda čijem bi životu nedostajala primjena ovih zlatnih niti moralnog vrednovanja i moralnih zahtjeva, nema naroda u koga se najstariji i najmanje reflektovani talog njegovog praktičnog iskustva nije predstavljao u čvrstim oblicima običaja i navika te se održao živim za buduća pokoljenja.

5.3. *Bitne razlike između moralnih i pravnih sankcija*

Sankcije, odnosno kazne za ponašanja i činjenja suprotna društvenim normama, bitno su različita u moralu i pravu. Razlike u sankcijama možemo izvesti iz odgovora na pitanja: ko donosi sankcije, ko vrši kontrolu ponašanja, a ko sprovodi suđenje i primjenu sankcija? Naravno, nisu ništa manje relevantna i pitanja, da li su sankcije u principu blage ili stroge, ili kakve su posljedice za prekršioca. Ipak, na temelju ovih retoričkih pitanja možemo utvrditi tri temeljne razlike između pravnih i moralnih sankcija.

Prvu razliku izvodimo iz pitanja ko je propisao ili uspostavio sankcije. Moralne sankcije predviđa *neorganizirano društvo*. To može biti određena društvena grupa: klasa, kasta, sloj, selo ili grad, politička partija, parcijalno ili globalno društvo. Njihove sankcije nisu pisane, niti objavljene u pisanoj formi. Za razliku od toga, pravne sankcije objavljuju se u pisanom obliku, kao sastavni dio zakona ili nekog drugog pravnog akta. Njih donosi i

primjenjuje *organizirano društvo*, što znači država i njeni organi, u ime zakonodavca.

Druga razliku izvodimo iz pitanja ko vrši kontrolu ponašanja, suđenja i primjene sankcija. Kod moralnih normi, *nema organiziranog praćenja ponašanja*, propisane procedure suđenja, niti nasilne primjene sankcija. Čim ljudi saznaju da je neko učinio nešto što bi moglo biti suprotno vladajućim moralnim normama određene sredine, društvene grupe ili društva, određuju se prema takvom ponašanju, zavisno od svog individualnog shvaćanja morala i opredjeljuju za primjenu odgovarajuće sankcije. Moralno suđenje je u stvari dovođenje u vezu nečijeg ponašanja sa moralnom normom, bez ikakve propisane procedure i organiziranog suđenja i u pravilu je individualna stvar. Primjena sankcije poduzima se u odnosu na očekivano ponašanje i težinu osude od strane svih pojedinaca u datoj sredini, grupi ili društvu. Za razliku od moralnih, pravne sankcije predviđa donosilac određenog pravnog akta. Kontrolu ponašanja, u skladu sa pravnim normama, *vrše najčešće odgovarajući organi države*, koji su ovlaštene da podnose prijave ovlaštenim sudovima, za slučaj kršenja pravnih normi. Suđenje obavljaju sudovi, zavisno od težine prekršaja: sudovi za prekršaje, privredni sudovi, redovni sudovi, ustavni i drugi sudovi. Procedura suđenja odvija se po strogo utvrđenim, također pisanim pravilima. Izvršene sankcije (kazne), također osiguravaju izvršni sudski organi u suradnji sa organima državne uprave. Prema tome, *iza pravne norme i njenog izvršenja stoje država i njeni organi prisile*, dok *moralne sankcije izriče i provodi neorganizirano društvo*. Treća razlika prizlazi iz pitanja o strogosti sankcije i težini posljedica za prekršioca. Pravne sankcije su u pravilu stroge, te ostavljaju teške posljedice za počinioca. Naravno, zavisno od težine i društvene opasnosti počinjenog djela koje je bilo zabranjeno. Postoje razne vrste sankcija: novčane, disciplinske ili krivične, od kojih su najteže oduzimanje slobode za određeno vrijeme i smrtna kazna kao najteži oblik pravne sankcije.

U biti pravne norme, iako su nametnute od strane države, među svim društvenim pravilima uživaju najveći autoritet. Zato i postižu najveće efekte na uspostavljanju društvenog mira, reda i poretka. Moralne sankcije u pravilu su blage i nemaju teške posljedice po počinioca kao pravne. Najčešće je to moralna osuda od strane drugih pojedinaca, društvene grupe ili sredine. Iskazuju se u vidu blažeg ili oštrijeg prezira, izbjegavanja druženja, zapostavljanja, neprihvatanja sklapanja ili raskida već sklopljenog prijateljstva, raskida poslovnih odnosa i slično. Za razliku od prava, moralno suđenje ili prosuđivanje svojih radnji i postupaka može vršiti i pojedinac sam prema sebi. On također može sam za sebe, i neovisno od drugih, izricati sankciju u vidu griže savjesti, samoubojstva i slično. To ukazuje da ponekad i kao izuzetak od pravila, moralne sankcije mogu biti i vrlo stroge.

LITERATURA

1. Blau, P., 1971. Bureaucracy in Modern Society, 2nd edition, Random House, New York,
2. Đurić, M., 1997. „Sociologija Max Webera“, Beograd,
3. Habermas, J., 1984. «The Theory of Communicative Action», Volume One, Reason and the Rationalization of Society, Publisher by Heinemann, London,
4. Kregar, J., 1999. «Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija», Rifin, Zagreb,
5. Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005. «Uvod u sociologiju», Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb,
6. Kukić, S., 1995, Sociologija, Napredak, Mostar,
7. Luman, N., 1992. «Legitimacija kroz proceduru», Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,
8. Puhovski, Ž., 1985. «Aporije weberove racionalizacije», Politička misao 3, Zagreb,
9. Pusić, E., 1960. «Idealni tip birokracije Maxa Webera i svojstva racionalne uprave», Sociologija II, Zagreb,
10. Pusić, E., 1964. «Racionalnost upravljanja», Politička misao 2. Zagreb,
11. Weber, M., 1958. «Privreda i društvo», Tom I., Prosveta, Beograd,
12. Weber, M., 1999. «Vlast i politika», Naklada Jesenski i Turk /Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb,